

1. Obiekt

CMENTARZ STARY

2. Czas powstania

zap. II poł. XVIII w

3. Miejscowość

RZESZÓW

11. Zdjęcia, plan sytuacyjny, rzuty

RZESZÓW * STARY CMENTARZ
Orientacja 1:10 000

4. Adres **ul. Fornalskiej al. TARGOWA**

nr hipoteczny

5. Przynależność administracyjna

województwo **rzeszowskie**

gmina **Rzeszów**

6. Poprzednie nazwy miejscowości

7. Przynależność administracyjna
przed 1.VI.1975

województwo **rzeszowskie**

powiat **Rzeszów**

8. Właściciel i jego adres

**Urząd Miejski w Rzeszowie
Wydział Gospodarki Komunalnej**

9. Użytkownik i jego adres

J.W.

10. Rejestr zabytków

nr

Nr **A-308** data **13.11.1968**

autor zdjęć
data wykonania
miejsce przechowywania negatywów

Założenie cmentarza /zwanego dziś starym w odróżnieniu od nowego zlokalizowanego na Pobitnie w Rzeszowie/ nastąpiło zapewne w 2 poł.XVIII w. Jeszcze bowiem w poł.XVIII w. wspomniany jest cmentarz położony w obrębie kościoła parafialnego /obecnie plac farny/. Przeniesienie cmentarza nastąpiło wskutek gwałtownej urbanizacji miasta - zwłaszcza jego centrum i odpowiednich zarządzeń władz austriackich dotyczących przenoszenia cmentarzy poza obręby miasta. Na fakt, że być może istniał tutaj wcześniejszy cmentarz związany ze zlokalizowanymi tu kościołami /św.Ducha z XV w. i św. Trójcy z XVII w./ zwrócili uwagę A.Przyboś i F.Kotula. Nie jest to wiadomość potwierdzona archiwalnie, a argument o podwyższeniu terenu wokół obecnej kaplicy cmentarnej nie został potwierdzony przez badania terenowe /mógł się wiązać z zabezpieczeniem kościoła przed powodziami znajdującego się w pobliżu Wisłoka/. Historię powiększenia przestrzennego cmentarza do wymiarów obecnych pokazuje plan katastralny z 1849 r. Teren cmentarza wykorzystany był nie tylko do celów grzebalnych; służył również do wielu patriotycznych manifestacji, zawarcia tajnych organizacji narodowo-wyzwoleńczych i związków zbrojnych. W czasie okupacji hitlerowskiej został poważnie zniszczony i rozgrabiony. Dla celów grzebalnych został zamknięty w latach 1939-40./oficjalny akt urzędowy wydano 23.VII.1957-r. Zarządzenie Ministra Gospodarki Komunalnej/.

Cmentarz "Stary" położony jest w pld.-wsch. części Rzeszowa z dojściem głównym od zach. od ulicy Fornalskiej. Od strony pñn. częściowo mur odgranicza go od placu targowego, od wsch. otoczony szkarpą zbiegającą w kierunku Wisłoka, od pld. murem i ulicą Spytka Ligęzy. Zadrzewiony lipami, dębami, jesionami, brzoźami, akacjami, klonami, kasztanami, osikami, grabami, modrzewiami, wierzbami i olchami. Drzewa o różnych walorach dendrologicznych i estetycznych, w wieku od 60 - 100 lat; sporo samosiejek dezorganizujących zasadniczy teren cmentarza wytyczono na planie zbliżonym do prostokąta głównie na wsch. i pld. od kaplicy /d.kościół św. Trójcy/. Przy wejściu obok kaplicy zgrupowane klasycystyczne nagrobki, a wzdłuż głównej alei wiodącej z zach. na wschód /zwłaszcza w części pn./ znajdują się nagrobki osób zasłużonych dla miasta i kraju m.in. Powstańców z 1863 r., /którym miasto w 1886 r. ufundowało pomnik/ ofiar II wojny światowej oraz wielu działaczy politycznych, kulturalnych i społecznych. Na terenie cmentarza znajduje się około 60 pomników nagrobnych o wartościach historycznych i artystycznych. Cmentarz podzielony jest na kilka wyraźnych kwater zawartych między alejkami przebiegającymi prostopadle do siebie. Dotyczy to około 50 % terenu cmentarza zawartego pomiędzy ul. M.Fornalskiej, murem od strony targowicy i krawędzią skarpy wzdłuż jaru od strony Spytka Ligęzy. Pozostały teren cmentarza pozbawiony jest prawie wogóle nagrobków; ślady mogił ziemnych są mało widoczne i brak dawnego układu komunikacyjnego w terenie. Zajęty był zapewne przez mogiły ziemne, które dość szybko uległy zatarciu, zwłaszcza po zamknięciu cmentarza i częściowym zagospodarowaniu go na park miejski. W części z zachowanym rozplanowaniem kwater /teren o pow. ok. 3 ha/ znajduje się ponad 200 nagrobków i mogił, usytuowanych wzdłuż alejek względnie na przestrzeniach wewnętrznych kwater. W aktach Gosp.Kom.i Miejsk. Urzędu Miejskiego w Rzeszowie z 1968 r. wymienionych jest na starym cmentarzu ok.613 grobów. Liczba ta zapewne odnosi się do wszystkich zarejestrowanych grobów, z których większa część to mogiły ziemne. W gestii zainteresowania konserwatorskiego winno się znaleźć około 100 grobów pochodzących z okresu od 1 poł. XIX w. do 1 ćwierci XX w. Nieznane są bliżej warsztaty z których pochodzą nagrobki; nieliczne są tylko sygnowane. Wyróżnić można wśród nich kilka grup; a/ nagrobki klasycystyczne - /z 1 poł.XIX w./, wykonane z piaskowca, kute i płaskorzeźbione. Wiele z nich posiada marmurowe tablice. Zgrupowane wokół kaplicy b/nagrobki o cechach romantycznych /z ok. poł.XIX w./, kute z piaskowca z postaciami na zwalach kamieni lub krzyżami żelaznymi upodobnionymi do drewnianych gałęzi z sękami; w części skrzyżowania ramion z zawieszoną szarfą. c/nagrobki neogotyckie, kute w piaskowcu, najczęściej w formie kapliczek o bogatym detalu architektonicznym /fryzy, gzymsy, płyciny/. d/ nagrobki w postaci żelaznych odlewanych krzyży.

14. Kubatura -	15. Powierzchnia użytkowa ok. 7 ha łącznie z najbliższym otocze- niem.	16. Przeznaczenie pierwotne cmentarz grzebalny	17. Użytkowanie obecne zamknięty dla celów grzebalnych

18. Prace budowlane i konserwatorskie, ich przebieg i dokumentacja

19. Stan zachowania (fundamenty, ściany zewnętrzne, ściany wewnętrzne, sklepienia, stropy, konstrukcje dachowe, pokrycie dachu, wyposażenie i instalacje).

Stan zdrowotny drzewostanu nie jest zadowalający. Wiele z drzew ma uszkodzone pnie /ubytki, odarta kora/, połamane konary i suche gałęzie, młode odrosła wymagające usunięcia. Stan nagrobków w większości zły: uszkodzone, o skorodowanych tablicach zatartych napisach, łuszczącej się powierzchni kamienia. Niektóre obtłuczone pozbawione tablic, pochylone lub zapadnięte. Nagrobki w postaci żelaznych odlewanych krzyży w większości mocno uszkodzone, połamane, skorodowane.

20. Najpilniejsze postulaty konserwatorskie

Opracować projekt zagospodarowania całego zespołu z uwzględnieniem jego wartości zabytkowych, które należy rozpatrywać w następujących aspektach:

- 1/ jako zwartego kompleksu zielonego.
- 2/ zespołu architektury nagrobnej o dużej wartości historycznej i artystycznej.
- 3/ miejsca spoczynku ludzi zasłużonych dla miasta i kraju oraz bohaterów walk wyzwoleniczych.

Teren wyznaczony jako obszar ścisłej ochrony konserwatorskiej winien być uporządkowany bez dokonywania zasadniczych zmian w układzie przestrzennym jako teren zielony o specjalnym charakterze. Tereny bez nagrobków /obrzeżne od strony pd.-wsch. cmentarza/ mogą być potraktowane bardziej swobodnie /układ ścieżek, dobór zieleni itd./

Należy wydzielić część frontową cmentarza z pomnikami "in situ" na stworzenie rezerwatu pomników nagrobnych oraz lapidarium kamieniarki nagrobnej.

Naprawy i uzupełnienia wymaga ogrodzenie cmentarza tj. mur od strony targowicy i ul. M. Ligęzy, na odcinku Miejskiej Elektrowni winien być wymieniony mur z betonowych segmentów na ceglany. Wymiany wymaga również siatka od strony Wisłoka na bardziej trwałe ogrodzenie. Natychmiastowego zabezpieczenia przez Zgrupowanie w miejsce zamknięte i w miarę strzeżone wymaga zespół krzyży żelaznych, łatwych do wyniesienia z terenu cmentarza. Konieczne jest wykonanie inwentaryzacji nagrobków na pomiarze sytuacyjno - wysokościowym oraz pełnej ewidencji na tzw. kartach "białych". Planowej konserwacji wymaga zespół kamiennych nagrobków.

21. Akta archiwalne (rodzaj akt, numer i miejsce przechowywania)

- 1/ Teczka obiektu "cmentarza stary" w Rzeszowie-archiwum BDZ
- 2/ Akta spraw cmentarza w teczce KL.II-684/6/72
- 3/ Wykaz nagrobków ludzi najbardziej zasłużonych opracowany przez mgr Irenę Ziewcową w teczce obiektu "Starego cmentarza."

Dokumentacje

- 1/ A.Przyboś "Opracowanie historyczne "starego cmentarza", 1970 r. Arch. BDZ, inw. 3403
- 2/ B.Gutkowska "Wstępne rozpoznanie wartości zabytkowych starego cmentarza" PP PKZ Rzeszów 1974, arch.BDZ, inw. 4423, 4424
- 3/ J.Lisowski "Projekt koncepc.zagosp.cmentarza" ZUP, arch. BDZ, inw. 2803
- 4/ J.Lehman "Ekspertyza stanu zachowania i metody konserwacji nagrobków", 1975, arch. BDZ, inw.4425.

23. Źródła ikonograficzne i fotografie (rodzaj, miejsce przechowywania, sygnatury)

Fotografie z archiwum fot. BDZ dot. kaplicy cmentarnej i cmentarza nr inw. negatywów 9409, 9410, 22128-22138.

Dokumentacja fotograficzna w opracowaniu B.Gutkowskiej "Wstępne rozpoznanie wartości zabytkowej starego cmentarza" Archiwum BDZ nr inw. 4424 /49 zdjęć fot./

22. Bibliografia

1. A.Przyboś "Rzeszów na przełomie XVI i XVII w." - w: Pięć wieków miasta Rzeszowa - str. 146-147
2. F.Kotula "Obwarowania Rzeszowa i rozwój przestrzenny miasta" w: Pięć wieków miasta Rzeszowa, W-wa 1958 str. 168-9
3. "Katalog zabytków sztuki - miasto Rzeszów" -maszynopis 1960, archiwum BDZ

24. Uwagi różne

Typy występujących na cmentarzu nagrobków:

1. nagrobki w postaci płaskorzeźbionych stelli
2. nagrobki w postaci postumentów z kolumnami i wazami
3. nagrobki w formie sarkofagów
4. nagrobki w formie wysokich obelisków
5. nagrobki w formie krzyży żelaznych

25. Wypełnił

mgr Marta Wajdowicz

12.VI.1978 r.

26. Sprawdził